

PISMO IVANA KOVAČIĆA MEĐIMURCA 1921. GODINE STJEPANU RADIĆU O POTREBI OSNIVANJA ORGANIZACIJE SLIČNE GOSPODARSKOJ SLOZI

LETTER FROM IVAN KOVAČIĆ MEĐIMURAC IN 1921 TO STJEPAN RADIĆ DISCUSSING THE NEED TO ESTABLISH AN ORGANIZATION SIMILAR TO GOSPODARSKA SLOGA

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Zagreb, Draškovićeve 23/IV

mira.kolar@zg.t-com.hr

Received/Primljeno: 12.12.2021.

Accepted/Prihvaćeno: 30.12.2021.

Review/Pregledni rad

UDK / UDC: 929Kovačić, I.

33-05Kovačić, I.:32-05Radić, S.(044.2)

334.73:061.2(497.5)“1935”(091)

Sažetak

Gospodarska sloga je osnovana 1935. godine, ali se ne zna tko je bio njezin inicijator. Pronašla sam jedno pismo ekonomiste Ivana Kovačića iz Međimurja iz kraja 1921. Stjepanu Radiću u kojem se potiče stvaranje jedne zadružne ustanove za selo čiji su ciljevi identični ciljevima Gospodarske sloge. Postoji vjerojatnost da je to pismo sačuvano u ostavštini Stjepana Radića posredstvom dr. Vladka Mačeka došlo u ruke Rudolfu Bićaniću, koji je osmislio strukturu Gospodarske sloge kao javnog početnog angažmana, bojeći se da ta organizacija ne doživi sudbinu nekoliko organizacija koje su stvorene za života Stjepana Radića i koje su sve propale nakon njegove smrti. Gospodarska sloga bila je organizacija koja je konkurirala radu državne monopolističke organizacije za otkup i izvoz žita i mesa u inozemstvo, ali je ona pružala usluge isključivo hrvatskom seljaku.

U svakom slučaju zanimljivo je objaviti cjelovito pismo Ivana Kovačića koji je bio školovan u Mađarskoj i koji nije znao dobro pisati hrvatski a nije znao ni hrvatsku povijest, ali je kao Međimurac želio potaknuti Radića na stvaranje jedne centralne gospodarske organizacije koja bi pomogla hrvatskom seljaku da bolje živi, želeći se i lično uključiti u Radićevu stranku i taj posao. Takva je organizacija osnovana pod imenom Gospodarske sloge 1935. ali ideju da se ona osnuje najvjerojatnije možemo naći u pismu ekonomiste Ivana Kovačića iz 1921., a realizaciju u radu dr. Rudolfa Bićanića 1935. godine.

Ključne riječi: Ivan Kovačić, Međimurje, Stjepan Radić, Gospodarska sloga

Keywords: Ivan Kovačić, Međimurje, Stjepan Radić, Gospodarska Sloga Cooperative

1. UVOD

Ekonomist Ivan Kovačić rođen je u Međimurju krajem 19 stoljeća te se školovao u mađarskim školama što je ostavilo pečat na njegovom slabom poznavanju hrvatske povijesti i jezika, što je sam Kovačić priznao kao svoj nedostatak.

Pismo koje objavljujem u cijelosti napisano je 16. studenoga 1921. u zatvoru gdje se Kovačić nalazio od listopada 1920. osuđen na jednogodišnji zatvor zbog špijunaže. Ustvari Kovačić se našao kao mladi čovjek u procesu stvaranja centralističke nove jugoslavenske države, koja je nastojala suzbiti sve pokušaji stranaka i naroda u toj državi da ometu njezin cilj. Zbog toga je ratno stanje na području sjeverne Hrvatske, pa i Međimurja produženo do ljeta 1920. i tek nakon suzbijanja stočne bune prišlo se pripremi

izbora za Ustavotvornu skupštinu. U tom procesu svim sredstvima vršena su nasilja srpskog demokrate Svetozara Pribičevića koji je bio ministar unutrašnjih poslova, te se okomio na vojne obveznike nanovo ih unovačujući, vojne bjegunce, a bilo je zatvaranja i zbog verbalnog delikta. Vlasti se nisu sustezale niti od sudskih procesa koji su se često otvarali na temelju sumnjivih i slabo potkrijepljenih dokaza. Poslije suđenja u aferi Diamantstein, koji je vođen radi suzbijanja komunističke aktivnosti i protiv komunista koji su izabrani u općinska vijeća, suzbijena je oružanom silom i seljačka buna u ljeto 1920., a Stjepan Radić je držan u dugotrajnom zatvoru bez suđenja. Prije izbora za Ustavotvornu skupštinu koja je imala odrediti oblik državnog uređenja organizirano je suđenje dr. Milanu Šufflayu i drugovima 1921. godine, a među 14 optuženih na ovom procesu našao se i Ivan Kovačić. Optuženi su pored Šufflaya i Ive Pilara¹ još 12 osoba, i to radi špijunaže u korist Mađarske, Italije i Austrije. ali i onih koji su priželjkivali i pomagali povratak Karla Habsburga na mađarsko-hrvatsko prijestolje a neki su se zalagali i za uspostavu samostalne države Hrvatske. U Zalaerszegu, središtu županije Zala pod koji je pripadalo i Međimurje formirala, se Legija stranaca u kojoj je bio i Dragutin Taboršak. trgovački putnik, rodom iz Konjščine uhićen i suđen na procesu Šufflayu. Tražila se veza između Hrvatskog komiteta u Grazu u kojem su se okupili emigranti iz Bosne i Hercegovine koji su morali napustiti Kraljevstvo SHS i potražiti utočište u Gracu i kasnije u Beču koji je postao centar emigracije i u kojem je zadnji civilni komandant Bosne i Hercegovine Stjepan Sarkotić imao znatnu ulogu. Osim spomenute četvorice optuženi su i Andrija Medar, Milan Galović, pravaš, sitničar Rudolf Vidak, tesarski pomoćnik iz Rume Pavao Sec, Florijan Štromar trgovac i postolar Jakob Petrić, obojica iz Petrinje i drugi.² Hapšenja su započela u Koprivnici krajem studenog 1920. kada je komesar željezničke stanice u Koprivnici primio prijavu da će Ivan Havelka donijeti urotnička pisma iz Mađarske. Kovačić je bio optužen što je donio dva pisma Hrvatskog komiteta iz Budimpešte koje mu je dao Petrić iz Petrinje u Hrvatsku i to jedno za Stjepana Radića, a drugo za dr. Vladka Mačeka. Ovaj je proces protiv povezivanja hrvatskih političara s urotnicima u Mađarskoj, Austriji i Italiji započeo optužnicom 3. svibnja 1921. godine, dakle u uoči izglasavanja Vidovdansskog centralističkog ustava, te je imao važno političko značenje za vladajuće radikale i demokrate koji su nastojali ugušiti oporbu u korijenu. Nakon velikih istraga pokrenut je proces protiv onih koji su bili protivni ili suzdržani stvaranju nove centralističke država a za koje su vlasti uspjele prikupiti nekakve dokaze a sa ciljem da eliminiraju Stjepana Radića sa političke pozornice zbog njegovih veza s inozemstvom. Protiv Stjepana Radića koji se od kraja 1918. do 1925. zalagao za posebnu hrvatsku republiku vođen je od početka 1919. do izbora za Ustavotvornu skupštinu posebni postupak njegovim držanjem bez suđenja u zatvoru, a Šufflay i drugi optuženi u ovom procesu izvedeni su na suđenje bez pravih dokaza i bez utvrđivanja međusobne povezanosti optuženih. Zbog slabih dokaza kvalitetni zagrebački odvjetnici su oslabili sadržaj tužbe i proces nije ispunio onu svrhu radi kojega su ga demokratski i radikalni srpski krugovi pokrenuli, ali su ipak mnogi optuženi odustali od daljeg političkog rada, pa se među ovima našao - kako se čini - i Ivan Kovačić, premda to ne možemo tvrditi sa sigurnošću jer njegova biografija nije istražena.

Ivana Kovačića treba povezati s Međimurjem jer je on tamo rođen i njegovo rodoljublje izvire iz njegovog zavičaja. Međimurje je 24. prosinca 1918. vraćeno u okvir Hrvatske nakon što je njime od 1860. upravljala Mađarska, a to je dovelo do velikih promjena na svim poljima života, a osobito u poljoprivredi. Kao i uvijek poslije političkih prevrata vlasnička struktura bila je najviše izložena, pa je odmah oduzet grofu Eugenu Festetiću, kao strancu, njegov posjed koji je imao 10.000 jutara šuma i 26.000 jutara poljoprivrednih površina, te je imenovano posebno povjerenstvo koje je upravljalo Međimurjem. Međimurje je postalo bojište raznih političkih struja. Reorgaizacija uprave, školstva i poljoprivrede bio je složen proces, jer su Mađari desetljećima forsirali mađarizaciju Međimurja pokušavajući dobrim primjerima na školstvu i upravi postići svoj cilj. Dakako na prvom mjestu je to bilo izraženo kroz mađarske osnovne

¹ Odvjetnik dr. Ivo Pilar (Zagreb, 1874. - Zagreb 1933) bio je poznat po svojim djelima antihabsburške orijentacije i prijedlozima za reforme Carevine. U procesu Šufflay njemu je doneseno pismo potpukovnika Duića u kojem se traži obavijest o brojnom stanju i rasporedu jugoslavenske vojske, dakle očito radi organizacije oružanog ustanka. Pilar se branio šutnjom, a založio se za njegovo oslobađanje i stric poznati građevinski poduzetnik, te je Ivo Pilar oslobođen.

² Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Izd. Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 2002., str. 191-220.

škole, koje su polazili međimurski nadničari, maloposjednici i obrtnici, dok se je na dalje školovanje išlo u veće gradove Mađarske gdje je dominirao samo mađarski jezik. Izuzetak čini mađarska učiteljska škola u Čakovcu koja je bila elitna i dobro opremljena mađarska škola koja je educirala učitelje koji su na mađarskom jeziku podučavali djecu. Kroz upravni, sudski i školski sistema Mađarska je vlada nastojala uvjeriti Međimurce da govore posebnim međimurskim jezikom i da su međimurski Mađari. Mnogi su Međimurci i studirali u Mađarskoj ne znajući ništa o ranijoj povijesti Međimurja.³ Tek objavljivanjem studije *Istina o Međimurju* dr. Ivana Novaka 1907. godine,⁴ ali i monografije *Povijest Međimurja* koju je napisao povjesničar Rudolf Horvat, pravaš, rođen u Koprivnici, a na traženje Pavla Raucha, koji je financirao i Horvatova povijesna istraživanja o Varaždinu, te objave monografije o Međimurju od varaždinskog tiskara Sl. pl. Platzera 1907. u javnosti se počeo preispitivati slavenski karakter, pa su se Međimurci počeli dijeliti u one koji su se smatrali međimurskim Mađarima, intelektualce koji su uglavnom bili Mađari i na hrvatske rodoljube koji su priželjkivali i radili na sjedinjenju Međimurja s varaždinskom županijom. Poslije Prvoga svjetskog rata a nakon drugog uspješnog oslobođenja Međimurja prilike se u Međimurju nisu se smirile a seljačko stanovništvo se je priklonilo Hrvatskoj seljačkoj stranci Stjepana Radića, osloncem na njegove ideje o razvitku seljačkog osrednjeg posjeda.⁵

Prisjetimo se povijesti. Ulazak hrvatske i srpske vojske nakon oštrih borbi krajem 1918. vratila je Međimurje u krilo Hrvatske, ali je kao i u čitavoj Hrvatskoj pitanje narodnosti u Međimurju bilo jako komplicirano. Političar dr- Ivan Novak priklonio se je Pribečevićevim demokratima kao nasljednicima Hrvatsko-srpske koalicije, a dr. Pero Magdić. varaždinski gradonačelnik pravašima i tu se sada pojavljuje Stjepan Radić, čiji brat Antun je istina umro početkom 1919., ali je ostavio iza sebe brojne simpatizere koji su godinama čitali njegov mali listić *Dom* odnosno od 1907. mnogo uređeniji i u Hrvatskoj seljačkoj tiskari tiskani *Seljački dom* No jačanje pristalica Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke treba tražiti u činjenici da su kroz *Prethodne odredbe o agrarnoj* reformi konfiscirani svi veleposjedi u rukama stranaca, pa i veleposjed Festetića, te je njihovo upravljanje došlo u ruke dr. Ivana Novaka i odmah se počela dijeliti zemlja seljacima, ali ne na osnovu narodne rasprave već prema individualnoj i stranačkoj pripadnosti. Dosta dugo se je održala i treća struja koja je priželjkivala da se Međimurje vrati u okvir Mađarske odnosno Zaladska županije, dokazujući to uspješnim razvojem tog područja, a zbog velikog broja Slovenaca u privredi Međimurja, postojala je i struja koja se zalagala za spajanje Međimurja s Prekomurjem kao slovenskim teritorijem.

Zbog sveta toga prilike u Međimurju bile su vrlo nesređene i diplomatski ali i realni rat za Međimurje započeo je poslije 13. listopada 1918. kada je Bela Linden u ime mađarske vlade i general Henry u ime Savezničkih snaga za istok potpisao konvencije da rijeka Drava treba biti granica između Mađarske i Države SHS na jugu. To je potaknulo Mađare da pokrenu svoju vojsku 6. studenog 1918. prema Međimurju, oslanjajući se na promađarske elemente u Čakovcu odnoseći se nasilno prema svima koji se nisu slagali s gledištem da je Međimurje mađarski teritorij. Narod Međimurja bio je zaprepasten grubim postupcima Mađara i počeo je pružati ogorčeni otpor, a kada Središnji odbor Narodnog vijeća u Zagreb“ dobio odbijenicu Savezničkih snaga odnosno francuskog generala d'Espereya da treba čekati na pregovore o granici i da su savezničkim snagama vezane ruke Linden-Henryjevim dogovorom. Razljućeni Varaždinci, na koje se područje sklonio velik broj Međimuraca, ugroženih ponašanjem Mađara u Međimurju, odlučili su se na samostalnu akciju. Gradonačelnik Varaždina dr. Pero Magdić je potpukovnika Dragutina Perka 6. prosinca 1918. imenovao zapovjednikom Varaždina i on je uz pomoć predsjednika Narodnog vijeća u Varaždinu dr. Hinka Krizmana i dr. Pere Magdića počeo pripreme za vojni upad u Međimurje. U međuvremenu je imenovano poslije 13. studenog i Narodno vijeće za Međimurje. Plan vojnog upada u Međimurje je potvrdio generalštabni potpukovnik Slavko Kvaternik te odredio 24. prosinca 1918. kao dan ulaska hrvatske vojske u Međimurje sa gotovo sedam bataljuna.. Mađari su odlučili pružiti otpor u Čakovcu koji je bio središte mađaronstva u Međimurju. Hrvatske jedi-

³ Vladimir KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec, 2000., str. 38 i d..

⁴ Dr. Ivan Novak, (1884. - 1934.), odvjetnik u Čakovcu, i političar.

⁵ Rudolf HORVAT, *Međimurje*, Zagreb 1907. Ta je knjiga bila glavni povijesni svjedok o pripadnosti Međimurja Hrvatskoj na pariškim mirovnim pregovorima.

nice bili su sastavljene od postrojbi iz različitih krajeva Hrvatske, a sudjelovale su i dvije čete Slovenaca. Kvaternik je odlučio da se upad u Međimurje izvrši s juga od Varaždina i sa zapada iz Štajerske. Vojsku iz Varaždina je vodio potpukovnik Dragutin Perko i major Pogledić, koprivnički građanin, a sa zapadu je čete vodio major Ivo Henneberg. Mađari su pred ovim napadima sa više strana počeli povlačenje, i potpukovnik Perko i konjanički major Georgijević svjedočili su predaji mađarske vojske u Čakovcu te potpisu majora Györyja, pomoćnika potpukovnika Kühna. 24. prosinca 1918. godine na dokumentu o primirju.⁶

Slavko Kvaternik je odmah preuzeo vlast nad čitavim Međimurjem, uvjeren da poziv američkog predsjednika Woodrowa Wilsona na samoodređenje naroda nije samo prazna riječ porobljenim narodima Europe.. Međutim Mađari su odmah izvijestili Mirovnu konferenciju u Parizu da je vojska Kraljevstva SHS nezakonito zauzela Međimurje i zatražili objašnjenje kršenja primirja od studenog 1918. Vrhovna srpska komanda izvijestila je Pariz u odgovoru na tužbu da je vojna intervencija izvršena prije nego što su oni preuzeli zapovjedništvo svih vojnih jedinica na području Kraljevstva SHS, te da je čitava akcija u Međimurju izvršena od hrvatskih nacionalista, čime su zapravo Međimurje prepustili konačnoj odluci Međunarodne komisije u Parizu.. Shvativši to kao poništenje Kvaternikovog upada u Međimurje, Mađari su na granici s Međimurjem skupili vojsku spremnu za novi upad u Međimurje. No ni Kvaternik nije mirovao. Vojnu vlast u Međimurju povjerio je Perku, a onda je potaknuo brzo reorganizaciju domaće građanske uprave, pri čemu se pazilo da ne dođe do kršenja ljudskih prava i anarhije, a osobito pljačke. Savjetodavni odbor za građanske poslove u najkraćem roku uspostavio je uredno funkcioniranje svih dijelova vlasti, a iz Hrvatske su počeli pristizati brojni službenici koji su smjenjivali vojne činovnike potpukovnika Perka. Krajem veljače 1919. građanska vlast je odijeljena od vojničke, a kao kraljevski povjerenik za Međimurje postavljen je dr. Ivan N. Novak.⁷ Započela je demađarizacija Međimurja i činovnici koji nisu znali hrvatski bili su otpušteni i zamijenjeni činovnicima pridošlima iz Hrvatske. Poseban odbor, nazvan Odbor za školstvo, sastavljen od dr. Ivana N. Novaka, opata Kapistrana Gecija, Jurja Lajtmana, dra Stjepana Ivšića, Ivana Kuhara, Nikole Jambrovića, Ivana Ružića i Andrije Fišera provjeravala je znanje hrvatskog jezika kod svakog učitelja u školama, a slično je učinjeno i s bilježnicima. Promijenjen je i sastav nastavnika dobro opremljene Učiteljske škole u Čakovcu koju je brzo kroatizirao dr. Sigismund Čajkovac.⁸ U Čakovcu je 9. siječnja 1919 održana pred crkvom sv. Nikole i Velika narodna skupština na kojoj su govorili predstavnici pučkih skupština svih međimurskih većih mjesta, i potvrđeno pravo odcjepljenja od mađarske države.⁹

Time je Međimurje ušlo u novo političko razdoblje. No planiranu normalizaciju života u Međimurju ometala je boljševička revolucija Bele Kuna u Mađarskoj od ožujku 1919. pa se je i odlučila odluka Pariške mirovne konferencije o Mađarskoj državi i njenoj granici. Posebna međunarodna vojna komisija utvrdila je hrvatski karakter Međimurja i na osnovu tog osvjedočenja, ali i monografije dr. Rudolfa Horvata, *Međimurje* (Zagreb, 1907), te zbirke *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* (Zagreb, 1916) koju je objavio dr. Vinko Žganec kratkim postupkom je potvrđena pripadnost Međimurja novoj državi Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca gdje živi hrvatski narod kajkavskog jezičnog izričaja.. Tako je bilo do sredine 1941. kada su Mađari svojom odlukom ušli u Međimurje i njime upravljali do 1944 godine.

S obzirom na rečeno Međimurje nije ušlo odmah 1919. u mirno razdoblje. Razmahale su se, odnosno probudile, stranačke strasti i kod stanovništva Međimurja. Kao bogati i napredni poljoprivredni kraj Međimurje je postalo meta nadmetanja između onih koji su shvatili vrijednost međimurske zemlje i njenih marljivih stanovnika. Zemlje Eugena Festetića od 15.597 katastarskih rali ali i posjed Aleksandra Andrassyja od 412 rali, Batthyani-Strattmana od 55 rali, Pavla Eszterhazyja od 857 rali i dra Eleka Szabe od 185 rali predstavljali su veliku vrijednost i bili privlačna meta bezzemljašima i agrarnim inte-

⁶ Dragutin FELETAR, Hrvatska vojska u Međimurju 1918., *Međimurje*, Čakovec, 20. I. 1968; Vladimir KALŠAN, *Građansko društvo u Međimurju*, Čakovec 2000, str.46-48.

⁷ V. KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 51. -54.

⁸ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Sigismund Čajkovac između obrazovanja. i politike*, (ured. Zlatko Virč), *Izd. Duhovno Hrašće - Spomen, Drenovci, Vinkovci 2021.*, str. 1-83; Dragutin FELETAR, *Učiteljska škola u Čakovcu 1919.*, *Srednjoškolic*, Čakovec, studeni 1967.

⁹ V. KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 55.

resentima u procesu provedbe Agrarne reforme.¹⁰ Budući da u Beogradu još nije provedeno osnivanje Narodne skupštine koja bi donosila pravovaljane zakone, na osnovu *Prethodnih odredbi za pripremu agrarne reforme* od 27. veljače 1919. najavljena je mogućnost dobivanja zemlje u privremeni jednogodišnji zakup. I tu leži izvor mnogih sukoba između članova i simpatizera Hrvatske republikanske seljačke stranke i Demokratske stranke Ivana Novaka iza koje je stajao Svetozar Pribičević, tada ministar unutrašnjih poslova. Započela je borba za zemlju koja je ušla u proces agrarne reforme od domaćih ljudi ali je bilo i nešto doseljenika. Do kolovoza 1920. podijeljeno je u jednogodišnji zakup oko pet tisuća katastarskih rali oranica i oko tri tisuće rali livada.¹¹ Dakako da u ovo burno vrijeme kada su se još jako osjećale posljedice Prvog svjetskog rata i ljudi su se prisjećali vremena kada im nije bio zagarantiran ni život ni imetak. Ponovno dolazi do kojekakvih malverzacija sa zemljom i šumama obezvlaštenog veleposjeda Festetić i drugih posjeda. Djelovanje umirovljenog šumara Bogdana Svobode koji je jedno vrijeme upravljao Festetićevim posjedom na korumpiran način završilo je njegovom smjenom, ali je Svoboda već stekao veliki kapital koji je ulagao u industriju.

U svojem pismu od 16. studenog 1921. Kovačić je očito mislio da će reforma teći brže i pravednije, pa je svojom kritikom odnosno savjetima u pismu predsjedniku Hrvatske republikanske seljačke stranke Stjepanu Radiću nastojao potaknuti Stjepana Radića da se zauzme za stvaranje jedne organizacije koja bi vodila sveopću brigu za poboljšanje prilika na selu i rješavanje seljačkih problema. Kovačić je pismo napisao u zatvoru pred stotinu godina, gdje se nalazio na odsluženju kazne osuđen u sudskom procesu protiv dr. Milana Šufflaya radi veleizdaje. Agrarnom reformom zemlju većinom nisu dobili novi obrađivači ali ni nadjeljenici zemlje u stalno vlasništvo. Zemlja je ostala državna, pa je sada umjesto Festetića i drugih veleposjednika vlasnik zemlje postala država koje je manipulaciju zemljom koristila u političke svrhe. Budući da je Hrvatska ostala podijeljena u županije sve do 1924. godine, kada su ju zamijenile oblasti. Uz županijski agrarni ured u Varaždinu, djelovao je posebni Agrarni ured u Čakovcu koji je od prvog listopada 1920. preuzeo sve poslove agrarne reforme u Međimurju i koji je donosio vrlo različita i neobrazložena rješenja. Umjesto jednogodišnjih zakupa sada je zemlja od 3. rujna 1920. davana u četverogodišnji zajam, ali su nadjeljenici i dalje bili nezadovoljni što nisu dobili zemlju u puno vlasništvo, te su se na izborima za Ustavotvornu skupštinu priklonili Radiću koji je obećao seljacima. puno vlasništvo, pa u tome treba tražiti veliko pristajanje Međimuraca uz stranku Stjepana Radića.

Poseban problem bile su šume. One su odmah podržavljene oduzimanjem raspolaganja ranijim vlasticima, te su dane na korištenje velikim privatnim drvnim poduzećima. Tako su međimurske šume došle u ruke Domovinskoj proizvodnji d.d. koja je radom šest pilana sa 150 do 200 radnika godišnje posjekla Festetićeve šume i obogatila Vjekoslava Milana Prpića, koji je dio tih sredstava utrošio za kupnju Radićevog Seljačkog doma na zagrebačkom Zrinjercu 1923 godine, a koji je zbog svoje blizine željezničkoj stanici bio lagano dostupan seljacima koji su dolazili u Zagreb te je stoga imao važnu ulogu u jačanju Radićevog pokreta do 1928 godine.¹² Na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. gotovo svi Međimurci su glasali za Stjepana Radića, te time oslabili druge političke opcije. To je toliko razljutilo predsjednika Narodnih srpske radikalne stranke Nikolu Pašića, koji je bio na čelu jugoslavenske vlade od 1921. do smrti 1926. i koji je kreirao politiku srpskih radikala u Kraljevstvu SHS 1919 i 1920. godine, držeći Stjepana Radića gotovo stalno u zatvoru. On je zbog stranačkog opredjeljenja Međimuraca tražio da se hrvatsko Međimurje Vidovdanskim ustavom 28. lipnja 1921. uvrsti u slovensku Mariborsku oblast, što je Međimurce izvrgnulo novom pritisku od strane Slovenaca koji su promovirali svoju upravu na slovenskom jeziku.

¹⁰ V. KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 58.

¹¹ V. KALŠAN, *Građansko društvo*, str. 59.

¹² Milivoj SAVIĆ, *Naša industrija i zanati*. III. deo, Sarajevo 1923. . str. 39. Bilo je to naime vrijeme kada je nova država poticala razvoj tvornica, smatrajući da država mora imati sve vrste industrija. Dakako protekcionizmom podržavana je najviše rudarstvo u Srbiji i Bosni i Hercegovini ali se je do 1925. toleriralo i osnivanje manjih tvornica u prečanskim krajevima. Tada počinje jačati državni protekcionizam i država odnosno vladajuća stranka nastoji dobiti veći udio u velikim poduzećima da bi poslije 1931. umjesto industrijalizacije država forsirala poljoprivredu i izvoz poljoprivrednih proizvoda.

Od prosinca 1918. pa do ožujka 1920. Međimurjem je vladao povjerenik Zemaljske vlade u Zagrebu dr. Ivan Novak, koji je imao svoje vlastite interese u Međimurju. Političko poigravanje Međimurjem i Prekomurjem a i sukob zbog Koruške, utjecali su ne samo na političku već i na gospodarsku situaciju u Međimurju, osobito kada su *Medjimurske novine* u Čakovcu pokrenule akciju protiv Židova, zanemarujući činjenicu da su upravo oni uložili golema sredstva u izgradnju trgovačke i industrijske mreže u Međimurju ne ostavivši niti jedno selo bez male trgovine. Židovi su bili izvanredno značajni za gospodarski razvoj Međimurja a do 1918. podržavale su ih i mađarske vlasti koji su na taj način slabile utjecaj Židova u užoj Mađarskoj. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata Židovi su jednako kao i drugi sudjelovali u ratu i dali svoj obol kroz osam ratnih zajmova. U vojničkim postrojbama Austro-Ugarske vojske sudjelovalo je najmanje 118 međimurskih Židova, a poginulo ih je najmanje 17. Židovi se nastoje održati i u novim prilikama poslije 1918. godine, jer njih nije pogodila Uredba agrarne reforme o oduzimanju imanja stranim državljanima. Oni su osnovali, u Čakovcu Narodno vijeće te su preko njega organizirali 56 ljudi, uglavnom Židova, koji su štitili imovinska prava privatnika, što je dakako potaknulo boljševički nastrojene Međimurce da smatraju Židove svojim klasnim neprijateljima. Zbog vlade Bele Kuna u Mađarskoj mnogi međimurski Židovi su napustili mađarsko i uzeli jugoslavensko državljanstvo, ali su kasnije nezadovoljni odnosom radikalne vlade postali predvodnici odlaska u novopriznatu cionističku državu Izrael, osnivajući tamo kibuce koje su vodili primjereno najboljim agrometodološkim i hidrološkim mjerama.¹³ Iz pisma Ivana Kovačića vidi se njegov negativan odnos prema Židovima koje smatra strancima kao i Mađare.

Ivan Kovačić, iako školovan imao je poteškoća oko svijesti o svojoj nacionalnosti. Kao i mnogi na granici bio je izvrnut snažnom i dobro organiziranom mađarskom utjecaju kroz škole, pa je ovdje objavljeno pismo molba da mu se pomogne da shvati svoju narodnost i da se upozna s povijesnim zbivanjima koja nisu bila jednostavna ni lako razumljiva.

Jedna petina Kovačićevog pisma objavljena je u knjizi dr. Zdenke Šimončić-Bobetko, koja je proučavala proces agrarne reforme i kolonizacije u Hrvatskoj,¹⁴ ali mislim da pismo zavređuje da bude objavljeno u cijelosti iako je napisano pred stotinu godina. U istoj knjizi objavljena su i dva dokumenta koja ocrtavaju kaotične prilike u Međimurju koje se je pljačkom od nekad sjajno uređenog poljoprivrednog dobra pretvaralo u posjed s gubitkom a šume su predane u ruke drvnom poduzeću »Domovinsko d.d.« čiji su vodeći članovi bili pristaše Radićeve Seljačke banke i koji su nakon izvršene siječe vratili zemlju u agrarni fond koji je zemlju rasprodao seljacima.

Pismo Ivana Kovačića napisano je u doba kada je agrarna reforma bila u Međimurju najvažnija stvar. Ona je tekla sporo i kaotično, pa i nepravedno, te su tek mnogo godina kasnije agrarni interesenti nadijeljeni malim površinama zemlje postali njeni puni vlasnici i upravo ih je to usmjerilo na najracionalniji način obrade zemlje i grčevitu borbu za svaki njen dio, pa se i pismo Ivana Kovačića uklapa u nastojanje da se Međimurcima dade mogućnost da svojim poštenim radom zarade sredstva za život i da obrađuju zemlju na najracionalniji način, postajući time uzor drugim područjima novo stvorene države. No umjesto poštene agrarne reforme i valjane uprave izbio je i u Međimurju čitav niz afera. No sve je to zataškano kada je Međimurje došlo pod Mariborsku oblast 1924., i kada se je Novak pridružio Samostalnim demokratima Svetozara Pribičevića. Možda je to bila i osveta srpskih radikala Međimurcima radi glasanja za Radića prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu krajem 1920. godine.

2. IVAN KOVAČIĆ KAO OPTUŽENIK U VELEIZDAJNIČKOM PROCESU 1921 GODINE

Ivan Kovačić, iako ne znamo čitavu njegovu biografiju osim pisma kojega objavljujemo bio je optužen 1921. godine u veleizajničkom procesu protiv Šufflaya i drugova. Osuđen je na tom procesu na pola godine zatvora. Bilo je to vrijeme kada su beogradske vlasti nakon izglasavanja centralističkog

¹³ V. KALŠAN, *Židovi u Međimurju*, Izd. Muzeja Međimurja u Čakovcu, Čakovec 2006, str. 15-16.

¹⁴ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj. Izbor iz građe. II, izdanje AGM, Zagreb 2006, str. 280-284.*

Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. godine povele oštru akciju da unište u korijenu svaku klicu protivljenja i otpora protiv Karađorđevićeve centralističke države odnosno vlasti su nastojale ugušiti svaku ideju o mogućnosti drugačijeg ustroja osim centralističkog i monarhističkog. Na osobitom udaru našli su se pristaše republike na čelu sa Stjepanom Radićem.. Od kraja listopada 1920. do veljače 1921. bez pravih dokaza ili sa dokazima iznuđenih silom, zatvoreno je i optuženo 14 osoba među kojima je bio i izvrstan povjesničar i albanolog Milan Šufflay, prijatelj i rođak bana Pavla Raucha, ali i dr. Ivo Pilar, odvjetnik i pisac velikog broja članaka još u vremenu trajanja Austro-Ugarske Monarhije kojima je kritizirao upravljanja i tražio promjene. Većina optuženika nije se poznavala, pa je čitava optužnica stajala na labavim nogama, što su iskoristili odvjetnici optuženih i onemogućili donošenje oštrijih kazni. Mi danas ne možemo provesti detaljnu analizu tog suđenja, jer su očuvani sudski materijali manjkavi. Ovaj proces je historiografski detaljno obradila povjesničarka Bosiljka Janjatović, posvetivši najviše pažnje Šufflayu i Pilaru ali je mnogo manje pažnje posvetila drugim učesnicima tog procesa pa i Ivanu Kovačiću.. Iz predmeta u nestali mnogi važni dijelovi pa bi potraga za njima i dalje trebala biti uvrštena u neistražene teme hrvatske povijesti. Znamo da se radi o političkom procesu koji je imao obezvrijediti političku opoziciju u Hrvatskoj, a osobito Hrvatsku stranku prava i Hrvatsku republikansku seljačku stranku.¹⁵ Srećom još tada nije bio u Beogradu formiran Sud za zaštitu države, pa su spisi tog političkog procesa ostali u Zagrebu te se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu kao rukopisna ostavština M. Šufflaya. Iako je taj materijal nepotpun on ipak omogućava donošenje zaključka da se radi o čisto političkom suđenju skupini ljudi koji su željeli pomoći organiziranju Hrvatske kao politički autonomne, odnosno gospodarski nezavisne države, odnosno dijela nove države koji bi bio organiziran nešto drugačije nego krajevi koji su pripadali Kraljevini Srbiji. To se kosilo s idejom Svetozara Pribićevića koji je u to vrijeme zastupao snažno ideju centralističke države, ali i sa stavom predsjednika vlade u Beogradu Nikole Pašića. iskusnog i vještog srpskog političara. Oni su zamislili centralistički uređenu državu pod vodstvom Srba koji su iz rata izašli kao pobjednici, stavlajući čak i Hrvate i Slovence u drugu klasu stanovništva, dok se ostale nacionalnosti niti ne spominju

Pa i Srbi, Hrvati i Slovenci navode se kao pleme, iako su davno izašli iz rodovskog i plemenskog uređenja i prošli kroz proces formiranja građanskog društva.

Suđenje je vođeno u zagrebačkom Okružnom sudu s ciljem da se pronađu i utvrde veze Stjepana Radića s Hrvatskim komitetom u Austriji, kojega je osnovala Hrvatska stranka prava ali i neki časnici bivše Austro-Ugarske vojske koji su našli utočište u Grazu i Beču.

Proces protiv Milana Šufflaya i drugova kod Sudbenog stola u Zagrebu započeo je nakon dugotrajnog istražnog zatvora tek 3. svibnja 1921 kada je. podignuta optužnica pod br. I/8348 1920. Proces je vođen do 6. kolovoza 1921. kada je pod br. I/6583/1920. donesena presuda. Šufflayu i 14-orici optuženih od kojih su samo trojica oslobođena krivnje, i to zbog nedostatka dokaza. Poništenje ili umanjenje važnosti nacionalnih ustanova Hrvata i Slovenaca nanijelo je velike štete hrvatskim kulturnim ali i gospodarskim ustanovama zbog favoriziranja centralističkog uređenja, što je omogućilo prevođenje krune u dinar u omjeru 4:1 čime je stanovništvo bivših dijelova Austro-Ugarske izgubilo tri četvrtine vrijednosti svog novca. Zbog cenzure i pritiska na medijske organe mnogi postupci centralističke vlasti od 1918. do 1923. su zataškavani pa i danas nedovoljno poznati, pa je propao i pokušaj Stjepana Radića da obavijesti svjetsku političku javnost o stvarnom položaju južnoslavenskih naroda pod beogradskom vlašću. Suđenje Schufflayu se je otezalo dok nije 28. lipnja 1921. proglašen Vidovdanski ustav, odnosno dok nije u kolovozu 1921. regent Aleksander nakon smrti Petra I. proglašen kraljem, a tada je pojačana centralizacija i udaljavanje ljudi koji nisu bili radikali iz državnih ustanova uz početak provođenja odredaba Vidovdanskog ustava prema kojem bi nestala sva narodnosna hrvatska obilježja. Do popuštanja tog stava ipak je došlo 1925. kada je Radić sa svojih 70 zastupnika postao druga stranka u državi te se više nije moglo posve ignorirati postojanje hrvatskog kraljevstva u prošlosti, iako je to već bila samo daleka

¹⁵ Bosiljka JANJATOVIĆ, Suđenje dr. Milana Šufflaya i drugovima 1921., U: *Politički teror u Hrvatskoj 1918. - 1935. Izd. Hrvatskog instituta za povijest, Zagreb 2002, str. 191-221*, Mislim da bi se istraživanje moglo dopuniti pretragom arhiva odvjetnika Waltera koji je sačuvan. *Novine Riječ bile su režimske a Novosti nisu imale pristup svim materijalima*. Ne znam razlog ali Rudolf Horvat u svojoj knjizi *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992, str.124-125 ne navodi posebno krivnju Ivana Kovačića već samo da je osuđen, (str.129).

tisućgodišnja dogodovština te nije mogla štetiti onima koji su se zalagali da i nova država bude kraljevina na čelu sa Karađorđevićima. Međutim spomenik kralju Tomislavu postavljen je na svom današnjem mjestu pred glavnim željezničkim kolodvorom u Zagrebu tek 1947 godine, pa i to bez reljefnih ploča koja su pričale o Tomislavovim vojnim pobjedama.

Optužnica protiv Šufflaya i drugova bila je podignuta i protiv ekonomista Ivana Kovačića kojega je branio zagrebački odvjetnik dr. Ivan Wieth, čija arhiva nije sačuvana.¹⁶ O suđenju su opširno pisale mnoge novine, ali su izvještaji ispolitizirani kao što je takav karakter imao i sam proces. i javni tužilac dr. Franjo Urbany je optuživao bez dovoljno dokaza. On je optužbu zasnivao na ideji da je Hrvatski komitet želio Hrvatsku odvojiti od Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i pripojiti ju Mađarskoj, odnosno provesti restauraciju Habsburške monarhije i da su optuženi bili povezani i s bugarskim, makedonskim i albanskim dobrovoljcima te da su postojale i veze s D'Annuncijem na Rijeci. Budući da nije bio među najvažnijim optuženicima političkog procesa optužba nije posvetila posebnu pažnju Ivanu Kovačiću, ekonomu iz Međimurja, kojeg je branio odvjetnik dr. Wieth (pisano često samo Vit u materijalima procesa), koji je imao kancelariju na Akademskom trgu br. 1. Ivan Kovačić je bio optužen za špijunažu odnosno za ilegalno prenošenje pisama iz Mađarske u Zagreb na adresu Stjepana Radića. Obrana Kovačića je bila uspješna i on je dobio kaznu od šest mjeseci zatvora, što se ubrajalo među najblaže kazne na tom suđenju osim dr. Ive Pilara koji je osuđen na dva mjeseca zatvora odnosno uvjetno na godinu dana ali koji je i sam bio tada već odvjetnik s kancelarijom u Ilici 25. Kovačiću se nije uspjela dokazati politička krivnja. Školovan na mađarskim školama Kovačić je znao bolje mađarski jezik nego hrvatski, što je zanimljivo utvrditi i na osnovu ovdje objavljenog pisma. napisanog Stjepanu Radiću 16. studenog 1921. kada se nalazio na izdržavanju polugodišnje kazne.

Ovo pismo je prva najava o korisnosti osnivanja jedne organizacije tipa Gospodarske sloge koja je osnovana 1935. godine i koja je imala ogromnu ulogu u spašavanju seljačkih gospodarstava pogođenih velikom svjetskom krizom. Drugi ravnatelj Gospodarske Sloge bio je dr. Rudolf Bičanić koji je bio i desna ruka dr. Vladka Mačeka u gospodarskim i socijalnim pitanjima nakon smrti Josipa Predavca, i on je izgradio mrežu podružnica Gospodarske sloge. Međutim kada je Maček ušao u vladu nakon stvaranja Banovine Hrvatske povukao je u Beograd i Rudolfa Bičanića, te se ovaj tada specijalizirao za izvoz i sve se manje bavi organizacijom Gospodarske sloge koja se održala do 1945 kada je likvidirana i njena najveća stanica u Vrbovcu gdje joj je bio i industrijski pogon¹⁷ Gospodarska sloga je osnovana u mnogim mjestima Banovine Hrvatske ali i izvan nje i ona je u znatnoj mjeri pomogla razduživanju seljaka i njihovom održanju kao samostalnih subjekata.

Svakako je zanimljivo da se većina optuženih u procesu protiv Milana Šufflaya nije kasnije bavila politikom. 1931. ubijen Milan Šufflay, a 1934. je na nepoznat način smrtno stradao i dr. Ivo Pilar, koji je bio ne samo utjecajan pravnik već i savjetnik politike najbolje za državu u postojećim uvjetima uz uvažavanje geopolitičkih odnosa i povijesti. Što se kasnije dešavalo s Ivanom Kovačićem danas ne znamo, no predmnijevamo da je radio na području Podravine, možda čak u Koprivnici. Neki Ivan Kovačić koji je živio u Đurđevcu bio je u jesen 1944. optužen na Vojnom sudu Desetog korpusa u Bjelovaru ili Varaždinu radi veza s neprijateljem, ali je pušten na slobodu zbog nedostatka dokaza. Da li je to Ivan iz Šufflajeveg procesa nisam mogla ustanoviti, pa on i dalje ostaje nepoznanica koju bi povjesničari trebali riješiti.¹⁸

Zanimljivo je da se radi ovog suđenja morao promijeniti i srbijanski Krivični zakon, proširen na sjevernu Hrvatsku regentovim ukazom, a takav postupak je učinjen samo sa Vojnim zakonom o mobilizaciji na osnovu kojega je sjeverna Hrvatska držana u ratnom stanju sve dok nije uspostavljena čvrsta

¹⁶ B. JANJATOVIĆ, Suđenje dr. Milanu Šufflayu, str.191-221.

¹⁷ Za vrijeme rata Bičanić je u Londonu član izbjegličke vlade ali se sve više priklanja jugoslavenskim partizanima, što mu je osiguralo poslije rata položaj profesora predmeta Ekonomika FNRJ. na Pravnom fakultetu. No nije se slagao s Mijom Mirkovićem koji je glasao kao najveći stručnjak za seljačka pitanja, pa je njihovo neslaganje imalo utjecaja na karijeru Bičanića, kojemu Mirković osporavao stručnost i u velikoj mjeri otežao ne samo znanstveno već i političko djelovanje.

¹⁸ Vladimir ŠADEK, *Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraću (1941.-1948)*, Meridijani, Koprivnica 2017, str.305.

vlast u kojoj su dominirali Pašićevi radikali i Pribičevićevi demokrate. Rasprava na sudu trajala je 28 dana tj. od 13 lipnja 1921. do 21. srpnja s time da zapisnik presude nije sačuvan.

3. PISMO IVANA KOVAČIĆA STJEPANU RADIĆU U STUDENOM 1921. GODINE

U arhivskoj ostavštini Stjepana Radića kao predsjednika HSS-a pronašla sam pismo Ivana Kovačića od 16. studenog 1921. godine.

U tom pismu je sažeta je misao što bi trebala raditi jedna gospodarska organizacija za seljake, i koji bi bili njezini učinci. Ako pogledamo rezultate rada Gospodarske sloge onda vidimo da je to točno to što je zamislio Ivan Kovačić 1921. godine, koji se sam naziva Međimurcem, a pismo piše sa željom da svoja iskustva koja je stekao u mađarskim školama prenese u program Hrvatske seljačke republikanske stranke čiji član želi biti. Ležeći u zatvoru Kovačić je vjerojatno došao u doticaj s nekim članovima Hrvatske republikanske seljačke stranke te je spoznao namjere Pašića da novu jugoslavensku državu izgradi kao centralističku monarhiju pod žezlom Karađorđevića ali da su rezultati izbora 28. studenog 1920. ponukali Pašića da povede pravi rat protiv opozicije koja se zalagala za republiku i za pravo naroda na samoodređenje. Vjerojatno je Kovačić upravo za vrijeme istražnog zatvora spoznao da se Pašićeva vlada boji Stjepana Radića i njegove republikanske stranke koja je na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. dobila u Varaždinskoj županiji i Međimurju 11 zastupnika među kojima je bio i Stjepan Radić. Od 93 zastupnika izabranih u Banskoj Hrvatskoj Radićevoj Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci pripalo je 49. Zbog nepotvrđivanja svojih mandata i odbijanja polaganja zakletve kralju Radićeva stranka ostala je izvan Parlamenta u Beogradu, te je 7. prosinca 1920. promijenila ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka.¹⁹ To je odmah dovelo do reakcije vladinih represivnih organa i počela su brojna hapšenja i istrage onih koji su onda optuženi u procesu Šufflay a među kojima se našao i Ivan Kovačić.

Mislim da je zanimljivo Kovačićevo pismo od 16. studenog 1921. godine. Ono je napisano u zatvoru pod vrlo nepovoljnim uvjetima a u vrijeme kada je Stjepan Radić bio na slobodi, pušten iz zatvora krajem studenog 1920. na intervenciju bana Laginje a uoči izbora ali je njegovo političko i republikansko djelovanje bilo takovo da mu je stalno prijetio zatvor i da bi ga izbjegao Stjepan Radić je u srpnju 1923. otišao u inozemstvo iz kojeg se vratio tek u kolovozu 1924. da bi onda na Novu godinu bio uhapšen te se nalazio u zatvoru sve do ljeta 1925. kada je nakon priznanja Vidovdanskog ustava i kralja Aleksandra bio pušten, da bi nakon kraćeg razdoblja ministროvanja ponovno djelovao kao opozicija što ga je i odvelo u smrt. Vladine su se snage tijekom cijele 1921. jako trudile da povežu Šufflaya, odnosno Hrvatski komitet u inozemstvu sa Stjepanom Radićem, ali u tome nisu bile uspješne. Upravo za vrijeme istražnog zatvora Ivan Kovačić je postao blizak idejama Radića, osuđujući vladine policijske mjere protiv članova Radićeve stranke kao nedemokratske i protivne ponašanju liberalnih i demokratskih vlada.

Nije poznato da li je Ivan Kovačić postao član Radićeve stranke kad je izišao iz zatvora. Ima u Podravini mnogo ljudi koji se zovu Kovačić pa to otežava istraživanje ako ono nije sistematsko i uklopljeno u neki projekt. Možda se je uključio u rad Hrvatske seljačke stranke a možda i nije, jer bio na listi onih čije je kretanje jugoslavenska policija pratila a neki su kao Ivo Pilar i dr. Milan Šufflay izgubili i život kao žrtve atentata Vjerojatno je i Ivan Kovačić ušao u krug onih na čije je kretanje i djelovanje beogradska vlada pazila, te nije isključeno da se je i prestao baviti politikom.

No njegove zamisli o osnivanju i zadacima jedne gospodarske organizacije koja bi radila isključivo u korist i za interese seljaštva značajni su, i i ne bi trebalo potpuno zaboraviti Ivana Kovačića čije je pismo svakako poslužilo Rudolfu Bićaniću i drugim ekonomsko-pravnim stručnjacima Mačekova Hrvatske seljačke stranke da osmisle i pokrenu jednu organizaciju na zadružnom principu koja bi se bavila rješavanjem problema seljaka u Međimurju i sjevernoj Hrvatskoj gdje je stranka Stjepana Radića bila najuspješnija politička stranka. Jedno od glavnih centara djelovanja Gospodarske sloge a i Seljačke sloge bila je Podravina i bjelovarsko područje, Hrvatski Povjesničar dr. Ivica Šute navodi da je

¹⁹ Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić 1872.-1998.*, Dom i svijet, Zagreb 2003, str 325-326.

255

Što poštovani gospodine predsjedniče!

Jer se ovo moje pismo svrće u glavnom na
 interes jednog dijela hrvatskoga naroda, duosvo-
 rom nijesu, da Vas gospodine predsjedniče molim
 mi najmanje ovim predama biti u vašim veličom
 i preopširnom poslu.

Hoću odmah na početku, da na pomenu,
 da sam prošao u Međimurcu, a školu kao i svoju
 daluju edonometu meštara. Pa prvom prok-
 licinim Tečajiću sam svatio u Hadjarskoj, budu-
 ki da mi je to, kao Međimurcu, istojim na
 prijatnijem dojavom koncepcija bilo najmaravije
 i najjeftinije. Sada, kada je nakon mnogo
 vrtijemca konačno došlo do željenog presveta,
 vjedini smrt se mi medjimurci opet sa našim
 majkom domovinom.

Lijepo molim, da me ipolite potpomogni
 vašom kritičkom jednog kratkog od-
 govora, jer mi je mnogo štalo, da eu-
 jem u tom pogledu vaše riječi
 mijenja.

U Zagrebu, u fatvor. studenog 1921
 dnev 16 studenog 1921

Ostajem sa poštovanjem
 Ivan Kovačić
 Međimurac

Slika 1 Početni i završni dio pisma Ivana Kovačića Stjepanu Radiću od 16. studenog 1921 godine.

Gospodarska sloge predstavljala svojevrsno iznenađenje za širu jugoslavensku javnost jer je ona proizvod jedne promišljene i jasno definirane programske koncepcije političke stranke te specifične seljačke ideologije prilagođene i kreirane podjednako na socijalnim i političkim temeljima.²⁰ Šute smatra da je ideja osnivanja Gospodarske sloge sazrijevala dugo godina te da razne inicijative nalazimo u govorima i djelima Stjepana Radića ali i kod Josipa Predavca, Pavla Radića i Đure Basaričeka, a mislim da ne ćemo pogriješiti ako kažemo da je jedna baklja u tom spletu bila i iskra koju je zapalio Ivan Kovačić 1921. godine i da je ona sazrijevala tijekom rada gospodarskih organizacija Hrvatske seljačke stranke tj. u radu Seljačkog doma, radu Središnjeg saveza hrvatskih seljačkih zadruga, Osiguravajućoj zadruzi Providnost, i Hrvatskoj seljačkoj zadružnoj banci - Selo, te organizaciji Zrno koja se brinula za nabavu kvalitetnog sjemenja.²¹ Gospodarska sloga i njen rad nije osmišljen preko noći ali se je njezin rad s nizom podružnica kao zadruga pokazao izvanredno uspješnim pa je i prehrambeno stanje čitave države ovisilo o njenom radu. Mislim da bi i danas ekonomski planeri mogli naći određeni poticaj za spašavanje sela u Hrvatskoj, koje ne mogu sačinjavati samo veleposjedi, već zbog strukture našeg stanovništva imaju veliko opravdanje na postojanje i srednji i mali posjedi iz čijeg rada se regrutiraju najbolji kadrovi. Selo je pravo narodno bogatstvo sa čuvanjem svojih tradicija ali i izgradnjom kvalitetnog i poštenog radnog kadra. Mijo Mirković je mnogo pisao o seljačkom posjedu, ali nije osmislio sredstvo za njegovo spašavanje.²² To je prvi osmislio Ivan Kovačić, poučen vjerojatno progresivnom mađarskom agrarnom politikom koju je upoznao u mađarskim školama.

Pismo Ivana Kovačića u originalu glasi:

»**Vrlo poštovani gospodine predsjedniče!**²³

Jer se ovo moje pismo osvrće u glavnom na interese jednog dijela hrvatskoga naroda, duboko sam uvjeren, da Vas gospodine predsjedniče neću ni najmanje ovim redcima buniti u vašem velikom i preopterećenom poslu.

Hoću odmah na početku, da napomenem, da sam rođen u Medjumurju, a školu kao i moju daljnju ekonomsku neovisnost sa svim praktičnim tečajevima sam svršio u Mađarskoj, budući da mi je to, kao Medjimurcu s obzirom na prijašnju državnu koncepciju bilo najnaravnije i najjeftinije. Sada, kada je nakon mnogo vremena konačno došlo do željenog preokreta, ujedinili smo se mi Medjimurci opet sa našom majkom domovinom.

Držim da je taj događaj u historiji našega Madjumurja tako važan, te ga se mora uzeti sa svih strana na najtemeljitiji način. Ja sam ekonom i želim i živo nastojim, da u novoj formi moje uže domovine, djelujem kao ekonom, pa da na toj najjačoj bazi naše narodne jakosti uposlim sve moje sile, znanje i volje.

Kao ekonomskom stručnjaku nije mi najmanje namjera, da stupim u službu spašavanja velikog posjeda. To moram kategorički naglasiti i istaći, da moji ciljevi idu drugim, boljim smjerom.

Kao domaći sin medjumurskog kraja poznam prilično dobro odnošaje seljaka i malih posjednika, a poglavito u njihovim ekonomskim prilikama. Prinuđen sam na žalost spomenuti, da naši seljaci kao maloposjednici ne smiju ni najmanje biti ponosni na njihove gospodarske rezultate, jer ekonomija seljačkog posjeda stoji kod nas na dosta niskom stupnju, a i ne izgleda, da bi se sadanjim raspoloženju mogla izvući iz starih loših metoda u novih bolje. A zašto je tome tako? To je sasvim jasno. Ekonomski stručnjaci upotrebljavali su svoje stručno znanje samo u tom smislu, da potpomažu velikog posjednika, grofa,

²⁰ Ivica ŠUTE, *Gospodarska sloga u Podravini 1935.-1941.*, Meridijani, Koprivnica 2017., str. 13.

²¹ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevu pokretu*, *Historijski zbornik*, XLVI (1), Zagreb, 1993, str. 145-163; *ISTA*; *Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile u povodu šezdesete godišnjice ubojstva Josipa Predavca*, *Časopis za suvremenu povijest*, 25/1993., br. 2-3, str. 203-224.

²² Vladimir STIPETIĆ, *Ekonomsko djelo Mije Mirkovića*. U: *Studije iz povijesti naše ekonomske misli*, izd. "Zagreb" Samobor, Zagreb 1989-. str- 174- 179 i 185-205. Stipetić je analizirao stavove Mirkovića o agrarnu a posebno u njegovoj glavnoj knjizi *Održanje seljačkog posjeda*, izdanje Hrv. naklade Zagreb, Zagreb 1937 te o knjizi *Agrarna politika*, Izd. Improz, Beograd, 1940.. Mirković smatra da se mali seljački posjed ne može održati ni uz pomoć države, te podržava radikalno rješenje seljačkog pitanja.

²³ Pismo Ivana Kovačića čuva se u rukopisnoj ostavštini Stjepana Radića u Hrvatskom državnom arhivu, kut. 1. bez sig.

baruna i Židova. U tom su oni društvu živili izvrsno, bez ikakove muke, i nepokazivahu ni najmanje briga da upute i privedu seljaštvo do modernog vođenja gospodarstva.

Seljaci prije rata nijesu radi toga uopće znali, što znači moderno gospodarenje i kakova od njega može biti korist. Ako su slučajno njihovi posjedi ležali uz koje gospodarsko imanje, gdje je prirod i prihod radi racionalnog obradivanja bio mnogo bolji, ljepši i izdašniji, mišljahu oni u svojoj razumljivoj naivnosti, da je to stvar sreće. u Božja volja koja je takodjer da bogme i u tom pogledu sklona veleposjedniku. Seljak se je morao mučiti i uz tešku nevolju probijati, da uzmogne oduprijeti se svim zahtjevima života, a to isto mora da učini još i danas. Od te obične pojave izuzimaju se razni obćinski odbornici, prisežnici kod suda, pazitelji lova, i u glavnom svi oni, koji su »prijatelji« sa gospodom. Gospoda veleposjednici i Židovi²⁴ bijahu uvjereni, da seljak živi bezbrižno sjajno i da ima sve u izobilju, što mu treba. Oni gledahu seljaka samo u ovoj perspektivi; On prihod upotrebljava u kući, suvišno prodaje, meće u žep novce, dobro jede i pije i govori kako mu je zlo. Seljakove potrebe su malene, pa mu više ni ne treba. Takovo ignorantsko mnijenje je vladalo i vlada još i danas. Ljudi koji mišljahu tako, dijele se u dvije grupe. U prvu spadaju oni koji uopće ne poznaju odnošaje seljačkog posjeda, te govore iz čiste neznanosti, U drugu grupu idu takovi, koji doduše poznaju odnošaj seljaka i njegovog posjeda, znadu kakovom on teškom mukom zaslužuje svagdanji kruh, ali neće da to javno iztaknu te bog zna, radi kakovih nerazumljivih načina nastoje uvjeriti seljaka, da njegov seljački život i rad nije tako težak kako on to misli. Naš seljak ali nije danas više tako naivan, da bi takove utjehe htio slušati i vjerovati im. Nažalost, seljaci ovisni o gospodskim mnogobrojnim uredima i uredovanju znaju da nijesu uvijek u stanju, da ovakovima ljudima svu istinu skrešu u njihov gospodski brk. Još sam dosta mlad, i ne posjedujem toliko iskustva, kao koji stariji čovjek, koji se godine i godine kretao u stvarima svojega interesa (U smislu interesnog objekta). No ipak sam u toliko upoznao prilike naših seljaka, da sam mogao lahko uvidjeti, kako je u tom pitanju od najveće štete veliko konferiranje (Deliberante Roma Saguntum perit)²⁵ već se mora odmah privesti ideja u djelo po gotovom planu. Budući, da moja mladost i jaka volja, kao i stečeno znanje i iskustvo idu za jednim te istim ciljem, to se žurim i nastojim da dosegnem taj cilj, naime da potpunom snagom priskočim u pomoć zapuštenom i zanemarenom položaju našega međumurskoga seljaka.

Moj plan je sljedeći: Budući, da su ovi ekonomski programi u glavnom na korist seljaka, to je potpuno jasno, da jih moradu seljaci izdašno podupirati. Imade dakle biti kod nas utemeljena jedna jaka ekonomska organizacija. Odmah nakon što je uglavljen program organizacije, mora se sazvati glavna skupština, gdje se ima prisutnima obrazložiti i raztumačiti cilj organizacije. Nakon toga ima početi temeljni rad organizacije. Članom organizacije može biti svaki seljak i maloposjednik. Potpuno je jasno, da organizovani član mora odmah početi obradivati svoju zemlju na način, kako to predvidja organizacija, respektive kako to upućuje stručno vodstvo iste. (jet nije svejedno, da li se jedan kraj obradjuje na isti način, kao drugi koji kraj. To je jasno)

Na koji način imaju seljaci i mali posjednici da dobiju upute? Jer seljaci samo svetkom i nedjeljom uživaju svoje slobodno vrijeme, jasno je, da se samo u te dane može davati nužno upute i poduke. U tom bi dakle slučaju svakog svetka i nedjelje moralo na razna mjesta otići po nekoliko stručnjaka u svrhu predavanja. To je ali - barem za sada - potpuno nemoguće. Zato se mora u tu svrhu izabrati drugi jedan način, koji će iziskivati manje radnih sila a postići jednako velike rezultate. Evo ovako: Iz svakog pojedinog sela, imali bi se delegirati 3-4 čovjeka, koji su najzgodniji i po mogućnosti potječu iz takovih porodica i kuća, gdje imade eventualno više muške radne sile na raspoloženju. Na taj način bi se dalo postići to, da takovi delegirci mogu doći u organizaciju na dogovor, ili mogu oj potražiti kod kuće kad god je za to najbolja zgodna, a ipak im to ne bi u poslu i privredi ni najmanje škodilo. Ovi ljudi moraju biti

²⁴ Kovačić stavlja veleposjednike i Židove u istu grupu. Protiv Židova je u *Međimurskim* novinama pokrenuta žestoka kampanja 1919 i 1920., pa je dosta velik broj Židova napustio Međimurje te se preselio u Podravinu i Slavoniju, ali su i tu naišli na otpor svom naseljavanju, jer su bili uspješniji u trgovini od domaćih trgovaca. Dobro organizirani i povezani a i školovani kao trgovci oni su dopremali u Podravinu tvorničku robu koja je bila kvalitetnija od proizvoda domaćih obrtnika. Drugim riječima oni su europeizirali odnosno globalizirali područje svog djelovanja, a često su bili sa svojim kapitalom i nosioci industrijalizacije. O velikom broju Židova u Međimurju svjedoči knjiga Vladimira Kalšana. (V. KALŠAN, *Židovi u Međimurju*, Izdanje Muzeja Međimurja u Čakovcu, Čakovec, 2006).

²⁵ Oslobođanjem Rima izgubio je Saguntum.

naravno pouzdani, iskreni, dobri i ambiciozni gospodari. U prvom redu dolaze u obzir takovi gospodari, koji se sami dobrovoljno stave na dispoziciju organizaciji. A takovih seljaka imade lijepi broj.

Jer kako je poznato, a kako znadete i Vi gospodine predsjedniče kao iskusan seljački sin i izvrstan promatrač ekonomsko-socijalnoga razvitka našega seljaka, žedja naš zdravi i nepokvareni seljak za općom naobrazbom, a poglavito čezne za probitcima svojega ekonomskoga napretka. Taj naš seljak je uvidio, da je na njegovim mišicama i žuljevima snaga naroda i snaga države. On je prošao neizkazano tešku muku tudjinskog gospodarenja, prošao je patnje i krvava stradanja velikoga rata - i ostao je zdrav i nepokolebiv i odlučan kao zastupnik svojega domaćega ognjišta, svoje njive i vinograda. Netragom izčeznuše ona »Gospoda« koji su kao tobožnji stručnjaci solili seljaku pamet. Seljak je zdravo mislio i prezreo ih. Sada dolazi nova epoha, u kojoj seljak traži prijateljski razgovor i dogovor u stručnom pogledu u ljubavi i u miru Božjem.

To mu sve ima da pruži ova ekonomska Organizacija, koja će biti tako uvriježena u njegov etički i ekonomski interes, da ju on mora smatrati svojom najakutnijom potrebom i ciljem svoje rada i života u društvenom i državnom pogledu.

Naš je seljak od pamtivijeka spajao vjeru svoju i svojih otaca sa napredkom svoje kuće i njive, pak je jedini pravi put put, da se na toj bazi nadje naša organizacija s njim u istoj vezi rada i napredka.

Idemo dalje na stvar. Budući, da ovi navedeni ljudi stoje organizaciji na dispoziciji takodjer i u djelatne dane, mogu oni svakom zgodom i u svako vrijeme da potraže i da nadju potrebne ekonomske instrukcije, koje će moći još istog dana ili tjedna raztumačiti i razširiti medju svojim okolišnim drugovima, seljacima. Napominjem ovdje, da ove upute imaju biti uvijek u pravovremenom suglasju sa tekućim radom. Taj način je mnogo zgodniji i iziskuje manje vremena i manje ljudi, a dovodi do većega rezultata.

Sada ću u glavnim crtama osvrnuti se na način, kako taj posao ima da bude obavljen.

Temelj modernoga gospodarstva ima biti u tome, da svaki pojedini mali posjednik točno pozna svoju zemlju. Jer imade još i dan-danas mnogo gospodara, koji ne poznaju karakter svojega polja, pa prema tomu idu u poljodjelstvo kao pijanac u magli.²⁶ Nije nikakova iznimka, niti čudo, ako seljak na svojem pjeskovitom tlu obradjuje i zasadjuje takove rasline, koje neminovno zahtjevaju ilo/va/sto ili glineno tlo ili opet više vrsta. Na taj način ne može se naravno u nikakovom slučaju doći do očekivajućega rezultata. Osim toga postoje vrlo mnogo gospodari, koji se kapriciraju da jim žitarice, iz kojih oni proizvode svoj svakodnevni kruh, moraju uspjevati na njihovoj vlastitoj oranici. To je potpuno pogrešno shvaćanje. Ovdje /je/ momenat, da se ponajprije raztumači i uputi seljaka, kakova žitarica odgovara pojedinoj vrsti zemlje. To bi dakle bila prva glavna dužnost vodstva naše organizacije. Uopće ima stručno vodstvo te gospodarske organizacije da izpita i iztraži sve odlike i svojstva pojedinih polja. Zato se imaju saditi i sijati takove rasline, koje odgovaraju pojedinoj vrsti zemlje, a bez obzira na to, da li te rasline pojedini seljak za svoju kuću i prehranu treba ili ne. Glavna je stvar, da se seljak ravna prema zemlji i da prema tomu uzima i odgovarajuću raslinu za sadjenje i sisanje. Kada dakle bude palo sjeme u njemu odgovarajuću zemlju, a kod dobrog obradivanja, biti će onda na svaki način i rezultat mnogo ljepši, bolji i povoljniji, nego što je to bilo u prijašnjim gore navedenim slučajevima, gdje naime nije vrst sjemena odgovarala vrsti zemlje. Nakon žetve prodati će se ovi izvrsno uspjeti plodovi i za taj plod će se nabaviti oni nužni /predmeti/ koje seljak u svojoj kući treba, ali mu ih njegova zemlja nije mogla izroditi u onom obliku i quantumu,²⁷ kako bi to moralo biti. Tada će on doći gore spomenutom ekonomskom udruženju pa će si njegovim posredovanjem izmijeniti svoje dobre prirode za one druge dobre, koji su mu potrebni, a nijesu u njegovom kraju napredovali. Na primjer ako je u donjem Medjumurju pšenica dobra a loša zob, a u gornjem Medjumurju dobra zob, a loša pšenica, to su onda nužni i potrebni artikli izmjene ili međusobno prodaju. U tom slučaju, i ako se to tako provede, da se rasline sade i siju prema vrsti zemlje, doći će seljak do više novca, nego onda, kada bi se radilo po prijašnjem lošijem sistemu. Jer po tom sistemu

²⁶ Stjepan Radić je upotrijebio slični izraz za odlazak naših delegata u Beograd 1. prosinca. Možemo dakle pretpostaviti da je Radić upravo u Međimurju čuo sličnu rečenicu koju je onda malo promijenjenu upotrijebio u politici i onda je postala glasovita.

²⁷ Količini.

nije seljak više puta dobio ni toliko, da bi mogao sam podmiriti svoje potrebe, a rijetko je kada uopće mogao da misli na prodaju svojega priroda. Kada dakle ljudi upoznaju vrstu svoje njive, može se istom onda govoriti o obradivanju iste.

Razne njive zahtijevaju i razno obradivanje zemlje, na temelju koga postaje ona sposobnom za stanovitu vrst rasline. Ali na nikoji način ne smije se to činiti danas onako, kako se je to radilo nekoć. Zemlja biva od pradavnih vremena uvijek na istu dubinu obradivana, a to je po prilici 15 cm. duboko. Sada se pako upotrebljavaju moderni univerzal plugovi, s kojima se može orati do 30 cm duboko. Iako mnogi seljaci već imaju takove plugove, to oni ipak ne oru do potrebne dubljine, jer jamačno neznaju, koja je svrha tih modernih plugova. A odakle napokon, da to seljaci znadu! Trgovac plugova razumije udariti dobru cijenu, ali nije u stanju da dađe prodavajući plug i odgovarajuće upute. Osnutkom ekonomske organizacije biti će narod u tom smislu upućen. Pa sada, kada već svi imademo moderne plugove, moramo nastojati da naučimo i moderno raditi. Zašto da si mi kod obradivanja ne pogledamo malo i onu dublju zemlju od običajnih 15 centimetara. Zašto da dobrim obradivanjem ne izvrnemo jaku zemlju na površinu, kada se zna da nam je to na veliku korist i da na taj način uštedimo na gnoju. Kako je poznato kroz dugogodišnji rod izcrpljuje se zemlja veoma jako, te gubi mnogo od one snage, koje je nekoć posjedovala. Zemlja zahtjeva od godine do godine sve više i više hranivih čestica hoćemo li da nam ona donese u raslinama i plodovima onakove rezultate, kakove je ona izbacivala, kad je bila u najpunijoj snazi. Neupućeni i neiskusni seljaci neće nikada biti u stanju da nadomjeste naravnim putem zahtjeve što se tiče izdašnosti zemlje. Budući pako, da se naravna izdašnost dađe na umjetni način nadomjestiti, opet je to briga našeg ekonomskog udruženja, koje će uputiti ljude u baratanje sa takozvanim umjetnim gnojem. Kada sam još bio mladi dječak, probavalo se u Međumurju sa umjetnim gnojivom. Sjećam se da to nije onda dovelo do nikakovoga rezultata. A zašto? Mnogo se je napravilo reklame u korist vlasnika tvornice umjetnog gnojiva²⁸ ali je potpuno manjkalo razjašnjenja i uputa. Jer nije dovoljno, da se ta prašina samo posiplje po zemlji, pa da se onda odmah radi toga dodje do dvostruko izdašne žetve. Kako sam već gore spomenuo, manjkale su poučne, stvarne i jasne upute. Poznato je, da umjetnog gnojiva imade više vrsti. Na primjer drugo umjetno gnojivo zahtjevaju gomoljače, a opet drugo žitarice. Ako dakle seljak u svojem neizkustvu ta umjetna gnojiva upotrijebi naopako, izključeno je da bi to moglo dovesti do povoljnoga rezultata. Mora se nadalje paziti na volumenske odnošaje, nadalje na mješavinu umjetnoga gnojiva, kao i na to, uz koje sve prilike i kako se to ima da mješa, pa konačno i na mnogo još i drugih stvari, koje seljaci onda još nijesu znali. Jasno je prema tome, a svi se tog dobro sjećamo, kako su seljaci govorili o umjetnom gnojivu »da ta prašina ništa ne valja«. Dužnost je ali naša, da potpuno uvjerimo ljude, kako bez te prašine današnji dan nije uopće moguće moderno gospodarenje i poljoprivreda. Seljaci će brzo uvidjeti, da ta prašina ipak valja i da je jako dobra i neophodno nužna za gospodarstvo.

Prelazimo sada na odnošaje u stočarstvu. Napominjem, da se od ove moje slijedeće primjedbe izuzimaju oni gospodari, koji se već bave uzgojem lijepih konja. Većina ali seljaka ne uzgaja blago, već ga naprosto drži. Ovo držanje u stočarstvu imade da se u najkraće vrijeme i najenergičnije izmijeniti sa odgajanjem i timarenjem blaga. Mora se to po mogućnosti nastojati uzgojiti jedna povoljna pasmina i to što se tiče konja, kao i rogatoga blaga a i svinja. Da ljudima bude omogućeno, da se riješe svakojake i nepovoljne pasmine, a da se zapomognu povoljne i dobre, starati će se u velike vodstvo naše organizacije. To je važno poglavito što se tiče rogatoga blaga. Mlijeka će se dobiti na taj način mnogo više, a suvišak mlijeka dati će se udruženju, koje će istoga izraditi u maslac i sir. Naravno, da će organizacija voditi strogo brigu u tom poslovanju i morati nastojati, da seljak koji na taj način radi sa organizacijom, dobije svoju naplatu i dobar **profit**. Švicarska, Hollandija, Belgija, Tirol medju ostalim neka nam svjedoči do kojega stupnja i do kakovog materijalnoga blagostanja je doveo baš ovakav postupak sa rogatim blagom i njegovim produktima. Organizacija ima sa svojim stručnjacima, da neumorno diže tu glavnu seljakovu privredu, jer je ta kod nas jedna od najvažnijih. A gospoda stručnjaci, koja dosada bijahu ona-

²⁸ Misli na tvornicu umjetnog gnojiva Danicu, koja je trebala namiriti mađarske i hrvatske veleposjednike sa umjetnim gnojivom a koja je osnovana 1906 godine, zapošljavajući oko 500 radnika iz okolice Koprivnice i opskrbljujući umjetnim gnojivom veleposjede s jedne i s druge obale Drave. Tvornica je poslije Prvoga svjetskog rata izgubila tržište, pa je u vremenu Velike svjetske krize i likvidirana, a njezini su strojevi preseljeni u Šabac gdje je otvorena nova tvornica umjetnog gnojiva za potrebe Podunavlja.

kovi, kako smo jih opisali gore, imaju se riješiti svakog birokratizma i koracati uporedo sa najvažnijim zahtjevima i potrebama seljaka i njegove privrede.

Što se tiče uzgoja takozvanih malih kućnih životinja, bijahu i one na žalost potisnute u pozadinu. I njih seljaci samo drže, ali ih ne goje. Kokoši drži seljak samo u toliko, koliko mu one trebaju za kućnu porabu. Prodaje li on usprkos toga nešto jaja, čini on to samo iz nužde, te si tom prodajom trga jaja iz vlastitih usta. Naša organizacija mora da se brine, da seljak bude mogao dovesti jaja i piliće na tržište, a bez da on kod toga osjeti nuždu u vlastitoj svojoj kući.

Isto je tako i sa uzgajanjem kunića, samo što se to danas još ne može govoriti u svakoj seljačkoj kući, jer kuniće drži u svakom selu tek po nekoliko gospodara.

Uz sistematsko upućivanje našega seljaka podiglo bi se i moderno pčelarstvo na veliku visine, pa bi taj stari hrvatski i slavenski kućni produkt zauzeo velike dimenzije. Kolika je korist od pčelarstva, ne trebam posebno da ističem. Sav napredni seljački svijet u Europi dokazuje, bjelodano, da je pčelarenje i peradarstvo zlatan izvor seljakove privrede.

Peradarstvo, kuničarstvo i pčelarstvo jesu u glavnomu poslovi, s kojima se mogu baviti žene i djeca, pa ako pčelarstvo i zahtjeva da ga vodi muška glava, ne oduzimlje ono opet muškarcu mnogo vremena. Bilo bi daklem ciljem naše brige i to, da nastojimo uvesti u svaku kuću ove tri grane privrede.

I to se mora uvesti u dosta velikom obliku, a vodstvo organizacije će se već pobrinuti, da produkti nadju kupca. Tako će se vremenom u našim selima osnovati podružnice udruženja, kojima će seljak predati svoj produkt, da mu ga dalje bez njegove brige proda i odpremi. Produkti ne smiju, kao do sada, da dodju u ruke pretržaca, Židova, već će ih podružnice naše organizacije slati na lice mjesta trgovcima u trgovišta i gradove. Tako će isto naše podružnice raditi i sa plodinama (šljivama, ostalim voćem), a neće dozvoliti, da se tim objektima obogaćuje prefrigani gospodski i židovski posrednik. Na taj će način dobiti seljak u svoj žep i onaj postotak, kojega je dosad na njegovoj robi zaslužio Židov na posredovanju. Ovdje se ali pokazuju kod prodavanja dvije okolnosti. Prva je da će roba biti iz provincije šiljana u grad uz istu cijenu, uz koje su ga nekada Židovi u gradu prodavali, A druga je ta, da će roba biti šiljana u grad po cijenama produkcije plus troškove odpreme, koje snosi kupac. Po mojemu mnijenju nije izključeno, da u posljednjem slučaju cijene budu potisnute od raznih drugih artikala, ali samo onda ako u cijeloj zemlji budu postrojene ovakove ekonomske organizacije. U takovom slučaju mora seljak da dodje do toga, te da sam prema svojim cijenama određuje cijene drugim artiklima i tako mu tu cijenu neće onda određivati Židov ili razni trgovci, koji nemaju ni pojma, što plodine stoje seljaka prije nego što ih on donese na tržište. Svrha svih naših ekonomskih udruženja neće biti samo ta, da se produkti oduzmu pojedinim seljacima već će čitavo seljaštvo u njima i po njima moći, da si nabavi razne potrebne artikle. Sasvim je razumljivo, da će ta roba biti naručena direktno iz tvornica, pa će ju ljudi moći kupovati uključivši troškove dobave po tvorničkim cijenama. Na taj će način izbjeći seljaci židovskim trgovinama, gdje jim se trgovac u lice ruga i lošu robu za skupe novce prodaju. Spomenuti mi je, da će se uz tu našu ekonomsku organizaciju voditi i dobro razgranjeni ured za sve moguće informacije, koje su potrebne seljaku u njegovom dnevnom životu. Tako će moći ovdje on da dobije uputu o pitanju novčarskom, o bolestima i o dosezima naših liječnika, o bolestima stoke i o pravoj pomoći kod istih, kao i o tom, kada je nužno da se zove živinara.²⁹ No dalje biti će mu raztumačeno o važnim klimatskim pojavama i promjenama, o odgoju djece, o gradnji higijenskih stanova za ljude kao i za blago, o sušenju mesa, riba i voća, ukratko o svemu što donese dnevna potreba i zahtjeva intenzivno gospodarenje.

Eto tako po prilici kanim provesti ovu moju namisao, koja će se naravno onda sama od sebe razvijati. Ovo što sam spomenuo jest samo okosnica i podloga budućega mnogo kompliciranijega rada.

Budući da ovdje u zatvoru imadem izvrstne prilike i vremena da u tančine izradim moj plan, htio bih odmah s tim početi, jer mi je važna svaka minuta. Htio sam osobno to sve, da Vama gospodine predsjedniče priopćim, ali nije bilo zato zgrade i radi Vaše velike preopterećenosti dnevnim poslovima.

Budući da ovaj rad ide paralelno sa političkim seljačkim pokretom današnjega doba, molim Vas najljepše za sljedeće:

²⁹ Veterinara.

Prvo htio bih u kratko i pregnantno upoznati ideje H/rvatske/ R/epublikanske/ S/eljačke/ S/tranke«.

Drugo: molio bih Vas da bi mi za kratko vrijeme ustupili knjigu Turka, *Gospodarstvo*³⁰. Ta bi mi knjiga kao Međimurcu dobro došla radi hrvatskih gospodarskih izraza i napokon *Svjetske povijesti*« s kojom bi lektiro ja učeći povijest naučio dobro hrvatski. Mislim povijest, koju sve Vi preveli i izdali.³¹

To Vas molim najljubavnije zato jer u zatvoru ne posjedujem materijalnih sredstava, da Vam to mogu platiti, a ne bih htio izgubiti dragocijeno vrijeme. Istodobno napominjem da ću te knjige u bezprijezornom stanju Vama natrag vratiti.

Držim gospodine predsjedniče da ste ovo moju ideju iznešenu u ovom pismu uzeli do znanja, pak Vas najljepše molim da me izvolite potpomoći. Vašom kritikom jednog kratkog odgovora, jer mi je mnogo stalo, da čujem u tom pogledu vaše cijenjeno mnijenje.

U Zagrebu, u zatvoru Sudbenog stola dne 16. studenoga 1921.

Ostajem sa poštovanjem Ivan Kovačić, Međimurac.

4. ZAKLJUČAK

Kovačićevo pismo Radiću napisano pred više od stotinu godina vrlo je značajno. Ono odaje mladog čovjeka koji je poslije sjedinjenja Međimurja s Hrvatskom u prosincu 1918. godine osjetio potrebu da svoje znanje stečeno u mađarskim školama prenese u Hrvatsku ali i da se uključi u stranku Stjepana Radića koja je već bila proglašena republikanskom i koja je nosila karakteristike seljačkog pokreta.

Kovačićevo pismo mnogo nam govori o njenom autoru kroz njegovu želju da kao Međimurac pomogne svome narodu u Međimurju da se gospodarski uredi i da mu se pomogne da živi bolje. Školujući se u mađarskim školama on je pažljivo pratio nastojanje Mađara da izgrade modernu agrarnu ali i industrijsku državu. Upoznao se s racionalnim vođenjem poljoprivrede i načinom tada najmodernijih sustava obrade zemlje. O svemu je tome pisao Stjepanu Radiću kao predsjedniku stranke, pokušavajući da ga zainteresira za taj novi sustav povezivanja poljoprivrede, trgovine i industrije i očekujući od njega odgovor ili poticaj za dalji rad, ali je nisam pronašla takav dokument, pa možda Radić nije ni vidio to pismo koje je deponirano u arhivi stranke, utoliko više što je i sam pripremao za sastanak Hrvatskog Iloka 14. siječnja 1922. u Zagrebu gdje je u memorandumu 63 zastupnika tog bloka izrazio svoje mišljenje »Mi smo Hrvati u evropsku povijest ušli kao organiziran i civiliziran narod, svijestan samoga sebe. Zato smo u drugoj polovici 9. stoljeća osnovali nezavisnu hrvatsku državu, sastavljenu od primorske Hrvatske na Jadranu - u nekadašnjoj rimskoj Dalmaciji - i od dunavske Hrvatske u jednom dijelu nekadašnje rimske Panonije. Hrvatski narod i država primili su svoje političko i književno obrazovanje od zapadne Evrope - od Italije i Francuske i svoju ekonomsku i socijalnu organizacije od srednje Evrope - Austrije, Njemačke i Češke.«³² To je vrijeme najintenzivnijeg političkog angažmana Radića i njegovog djelovanja pod stalnom prijetnjom da će ponovno biti zatvoren, te je stoga 1923. i morao pobjeći u inozemstvo. Kovačić je ponudio Radiću svoje usluge osobito za rad na području rodnog mu Međimurja, pri čemu je bio svjestan da mora i sam mnogo učiti jer su prilike u Hrvatskoj drugačije od onih u Mađarskoj. Stoga je zamolio Radića i za pomoć u procesu upoznavanja i proširenja o prilikama u Hrvatskoj. Moli pomoć Radića u knjigama i iskazuje najbolju želju da bude koristan svojem, prvenstveno međimurskom narodu. Dakako to ne isključuje stvaranje slobodne republikanske Hrvatske i bio je razočaran centralističkom politikom koju je počeli provoditi beogradski radikali, a vjerojatno je bio osupnut kada se našao na optuženičkoj klupi u procesu protiv dr. Milana Šufflaya i dr. Ive Pilara. Prenoseći pismo iz Budimpešte Radiću - što

³⁰ Kovačić ne zna točno naslov rada Dragana Turka koji je pisao o gospodarskim školama i predlagao reformu gospodarskih škola u Križevcima i Požezi smatrajući ih žarištem gospodarskog pokreta. No možda je želio pročitati i knjigu Bože Turine (Kraljevica, 1890-Zagreb 1970) koji je bio stručnjak za travnjake te je 11928. osnovao u Đurđevcu Savez naprednih livadara, a kasnije je poticao gradnju silosa za konzerviranje krme. Kovačić, koji se nalazio u istražnom zatvoru gdje je bio izvrnut stalnim preslušavanjima a možda i mučenjima nije mogao provjeriti niti autore niti naslove knjiga koje je želio pročitati.

³¹ Stjepan Radić je preveo preko Matice Hrvatske objavio više knjige, ali ne i *Svjetsku povijest*. Knjigu pod tim naslovom napisao je francuski povjesničar i sociolog Charles Seignobois (1866-1955), a čiju je *Povijest svijeta* objavila Matica hrvatska u Zagrebu. .

³² I. PERIĆ, *Stjepan Radić*, n.dj., 356-357.

je bio povod njegovom hapšenju ali i indirektan povod da se obrati Radiću pismom za pomoć nudeći svoje usluge - Kovačić nije mislio da će ga službene vlasti nove države uključiti u špijune. To je očito bilo izvan njegovog shvaćanja tadašnje politike, jer i nije bio stranački povezan sa Stjepanom Radićem, o kojem i nije mnogo znao s obzirom da je uglavnom pratio mađarski tisak koji nije prikazivao Radića u dobrom svijetlu. Dakako Kovačićevo pismo nije dotjerano ni pravopisno, ni sadržajno. U njemu ima mnogo nedorečenih misli. No sve što je radila Gospodarska sloga nakon osnutka 1935. je tu i ne vjerujemo da je to slučajnost.

No iz lista Stjepanu Radiću se ne nazire nikakva mržnja prema novom režimu u zemlji, već samo savjet da se treba suprotstaviti onima koji ne rade u interesu seljačkog puka onemogućavajući mu da iskoristi blaga svoje zemlje. Daje samo savjete kako da se pomogne malom seljaku da se uključi u gospodarske tokove organiziranjem jedne ustanove koja bi vodila zajedničku brigu za sve potrebe i obaveze seljaka. Našavši se na udaru Pribičevića i Pašića karijera Ivana Kovačića bila je zasigurno ograničena. Našao se u zatvoru zajedno sa dr. Ivom Pilarom, dr. Milanom Šufflayem, Dragutinom Taboršakom i drugim sudionicima procesa protiv veleizdajnika 1921 godine i to je moralo kao i kod spomenutih ostaviti posljedice na njegovom životu. Kovačić je pola godine života ostavio u istražnom zatvoru a pola na odsluženju kazne i možda ga je ta godina ponukala na izolaciju od politike, a možda i ne drugačije djelovanje. On svakako za vrijeme boravka u zatvoru osjeća potrebu da se čvršće poveže s Radićevom strankom i da bolje upozna njezinu ideologiju, ali želi da se upozna i sa kompliciranom hrvatskom poviješću koja je obilježena dijeljenjima njezinog teritorija i životom na granici Zapada i Istoka. Istovremeno je osjetio i potrebu da se i sam treba bolje upoznati s hrvatskim jezikom i u pismu su ostavljene sve pravopisne greške koje je Kovačić napisao, želeći da se pismu zadrži izvornost i originalnost.

Sadržaj pisma ne ćemo detaljnije analizirati. Pismo govori samo za sebe, a povijest naše poljoprivrede daju odgovore kako je koji dio poljoprivrede i gospodarstva prošao u daljem razvoju.³³

Poslije pola stoljeća Međimurje je iz jedne bolje gospodarski razvijene zemlje došlo u nerazvijenu novu državu. Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca bilo je bremenito nizom problema koji je nastao jer ujedinjenje nije bilo rezultat razgovora i pregovora već je nastalo bez ikakvih kriterija i ograničenja. Međimurje je imalo posve drugačiju vlasničku strukturu nego susjedno Zagorje. Pripadalo je županiji Zala i osim katoličke vjere šezdeset godina je bilo izloženo mađarizaciji te je i stupanj asimilacije bio dosta visok. Mađari su držali zemlju, a Židovi trgovinu i industriju i povezanost sa srednjoeuropskim zemljama bila je mnogo veća nego Hrvatskog Zagorja ili Podravine. Promjene do kojih je došlo poslije 1918. na svim poljima života bile su nagle, ali su Međimurci brzo shvatili loše strane centralizacije beogradskog režima te na izborima za Ustavotvornu skupštinu 20. prosinca 1920. glasali gotovo svi za Hrvatske seljačku pučku stranku Stjepana Radića koja je uskoro zatim postala republikanska.

No Radić nije mogao kontrolirati ni usmjeravati politički i gospodarski život u Međimurju i eksploatacija oduzetih veleposjedničkih posjeda poprimila je koruptivne oblike koji su većinom smetali narodu.³⁴ Mnogo Međimurci su znali da imaju bolje znanje o vođenju gospodarstva nego narod susjednog Hrvatskog Zagorja i Podravine, te se javila struja koja je htjela pomoći hrvatskim seljacima da iskoriste znanja koje su koristili Mađari u obradi svoje zemlje. U tu skupinu svakako pripada i Ivan Kovačić koji se želi učlaniti u Radićevu stranku kao najjaču političku stranku u Hrvatskoj, nadajući se da će ona dominirati agrarnom politikom Hrvatske. Međutim srpski radikali na vlasti, shvativši svoju slabu poziciju, osmišljavaju pakleni plan i uvrštavaju centralističkim Vidovdanskim ustavom izglasanim 28. lipnja 1921, Međimurje pod Mariborsku oblast. Bila je to katastrofa za Međimurje koje je svega tri godine bilo spojeno s hrvatskim regijama i gdje se sada forsirao slovenski jezik a još se nije u punoj mjeri udomaćio ni hrvatski jezik nakon što su mađarski učitelji u školama zamijenjeni učiteljima školovanima u Hrvatskoj, osobito u Križevcima a onda i u Čakovcu.³⁵

³³ Vladimir STIPETIĆ, *Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva (1820.-2005.)*, Izd. Matice Hrvatske, Zagreb 2012. str. 219-366.

³⁴ V. KALŠAN, *Židovi u Međimurju, n. dj.*

³⁵ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Sisigmund Čajkovac između gospodarstva i politike, Vinkovci 2020.*

Kao i ranije pripadnost Međimurja katoličkoj nadbiskupiji u Zagrebu bila je jedina obrana hrvatstva u Međimurju, a imalo je to za posljedicu i neobično jake veze između Čakovca i Koprivnice na svim poljima života. I prezime Kovačić je u Koprivnici vrlo često, pa postoji i mogućnost da se je Ivan Kovačića poslije izlaska iz zatvora nastanio u srednjoj Podravini, možda čak i u Koprivnici ili u Bjelovaru, te je možda ideja o osnivanju Gospodarske sloge tinjala među članovima Hrvatske seljačke stranke i u vrijeme kada je njen rad bio zabranjen i kada su propale sve njene privredne i financijske organizacije (Zrno, Seljački dom, Seljačka banka, i druge.). U svakom slučaju od 1919. do 1923. ojačala je povezanost između Međimuraca i Podravaca, a loše ceste, zapuštenost plovidbe Dravom i izostanak direktne željezničke povezanosti Podravine i Međimurja nije mogao onemogućiti širenje i jačanje tih veza.

Ne znam gdje je kasnije živio i što je radio ekonomist Ivan Kovačić, ali mislim da se zadržao u Podravini ili u bjelovarskom kraju, te su glavni voditelji Gospodarske sloge 1935. bili vjerojatno na neki način upoznati s Kovačićevim pismom i idejama koje su se vjerojatno širile i usmenim putem. Ravnatelj Gospodarske sloge bili su dr. Dragutin Toth, koji je studirao pravo u Beču i Budimpešti, te dr. Ljudevit Tomašić, član Hrvatske seljačke stranke od 1917. rođen u Zagrebu kojega su ustaše likvidirale u travnju 1945, ali se zbog puča Lorković-Vokić nalazi u zatvoru već od kraja kolovoza 1944. No glavna ličnost koja je osmislila i provela organizaciju Gospodarske sloge bio je dr. Rudolf Bičanić, rođen u Bjelovaru 1905. i on je prvi znanstveno obradio oblike gospodarskog iskorištavanje nesrpskih krajeva napisavši 1936. na inicijativu dr. Vladka Mačeka studiju *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja* koja je u najkraćem vremenu izašla u dva izdanja. Bičanić je od Suda za zaštitu države u Beogradu osuđen 1933 na dvogodišnju robiju radi unosa nekih političkih brošura u zemlju, da bi se po izlasku iz lepoplavske kaznionice odmah uključio u rad Hrvatske seljačke stranke, ponajviše u organiziranje Gospodarske sloge u čemu je postizao izvanredne rezultat proširivši aktivnost ove organizacije na sve hrvatske zemlje.³⁶ Prema Ivici Šuteu podravski književnik Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca napisao je još 1936. u brošuri *Seljaštvo se zaštićuje samo, i to u Seljačkoj slozi duhovno, u Gospodarskoj slozi materijalno*,³⁷ ali je na sve oblike potrebne zaštite i na način te zaštite ukazao Ivan Kovačić u svojem pismu Stjepanu Radiću 16. studenog 1921. godine.

Pismo, iako pravopisno i jezično loše vrijedno je pažnje zbog svog sadržaja, to jest gospodarskog programa koji je trebao bi poboljšati život malih poljoprivrednika u Međimurju. U svakom slučaju to je prvi program koji je još prije Radićevih planova o umiješanosti u razne gospodarske grane detaljizirao što se mora načiniti na selu da bi se dobili proizvodi koji bi donosili dobit i omogućili seljaku relativno kvalitetan život.

Za tu je sferu u svojem timu Stjepan Radić zadužio Josipa Predavca, koji je u Danskoj proučio rad naprednog poljoprivrednog gospodarstva, ali on iako je bio vrlo zaslužan za rad gospodarsko-socijalnih ustanova Hrvatske seljačke stranke za seljaštvo ipak nikada nije osmislio organizaciju kakova je bila Gospodarska sloga, koja je bila snažna organizacija koju nije bilo moguće razbiti kao što je to učinjeno s prethodnim gospodarskim ustanovama Hrvatske seljačke stranke poslije smrti Stjepana Radića.³⁸ Stjepan Radić i Josip Predavec su uz pomoć osmislili zadružne organizacije specijalizirane za određenu vrstu seljačkog poslovanja ali ne i zaokruženi sistem³⁹ Osnivanje Gospodarske sloge je njezin najtemeljitiji istraživač dr. Ivica Šute nazvao »misterijem«, pripisujući inicijativu dr. Vladku Mačeku, tadanjem predsjedniku Hrvatske seljačke stranke, odnosno Bjelovaru gdje je na kotarskom sastanku HSS-a održanom svibnja 1935., a samo nekoliko tjedana poslije održanih parlamentarnih izbora na kojima je HSS izborila pobjedu. raspravljeno pokretanje jedne organizacije, koja je i osnovana 5. srpnja 1935. u Zagrebu kao Sloga, kulturno gospodarsko i pripomoćna zadruga s.o.j, poznatija pod nazivom Gospodarske sloge. Zadaća Gospodarske sloge bila je trostruka: 1. da gospodarski organizira hrvatski narod, naročito hrvat-

³⁶ I. ŠUTE, *Gospodarska sloga u Podravini 1935.-1941.* . Izd. Meridijani, Koprivnica, 2017., str. 16.

³⁷ I. ŠUTE, *Gospodarska sloga u Podravini*, n.dj., str. 17.

³⁸ Marijan MATICKA, Obilježja "Gospodarske sloge" u početku njezine djelatnosti, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX(1976-1977, str. 493-500.; I. ŠUTE, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941.*, Izd. Srednje Europe, Zagreb 2010.,

³⁹ I. ŠUTE, *Slogom slobodi!* N. dj., str. 64-72.

sko seljaštvo. o čijem gospodarskom stanju ovisi gospodarsko stanje svih drugih staleža - i da stvorenom gospodarskom organizacijom poduzima zakonom sve dopušteno za popravljavanje teškog gospodarskog stanje hrvatskog naroda; 2. da provodi geslo »Svoj k svome« i tim putem štiti narodnu imovinu i spriječi izrabljivanje naroda od strane stranog kapitala; 3. da prikuplja materijalna sredstva za provođenje navedenog i da stvara program i mogućnost rada u budućnosti.⁴⁰ Nažalost i djelovanje Gospodarske sloge prekinuto je na kraju Drugoga svjetskog rata, te je ono danas kao i Hrvatski Radiša samo dio hrvatske gospodarske i socijalne povijesti.

SUMMARY

The Gospodarska Sloga Cooperative (*Economic Unity Cooperative*) was founded in 1935, but it is not known who initiated it. I found a letter from the economist Ivan Kovačić from Međimurje dating from the end of 1921 addressed to Stjepan Radić, in which he encourages the creation of a cooperative institution for the village, whose goals would be identical to the goals of Gospodarska Sloga. It is probable that this letter, preserved in Stjepan Radić's legacy by Dr. Vladko Maček, came into the hands of Rudolf Bičanić, who designed the structure of Gospodarska Sloga as a public initial engagement, fearing that the organization would suffer the fate of several organizations created during Stjepan Radić's lifetime and which all perished after his death. Gospodarska Sloga was an organization that competed with the work of the state monopoly organization for the purchase and export of grain and meat abroad, but provided services exclusively to Croatian farmers.

In any case, it is interesting to publish a complete letter from Ivan Kovačić, who was educated in Hungary and who did not speak Croatian well and did not know Croatian history, but as a native inhabitant of Međimurje he wanted to encourage Radić to create a central economic organization which would assist the Croatian farmer and increase the quality of life. He also wished to be personally involved in Radić's party and related affairs. Such an organization was founded under the name of Gospodarska Sloga in 1935, but the idea of its foundation can probably be found in the letter of the economist Ivan Kovačić from 1921, and the realization of the idea in the work of Dr. Rudolf Bičanić dating from 1935.

⁴⁰ I. ŠUTE, *Slogom slobodi*, str. 84-83. 88, 90-91. Prilikom osnivanja snimljena je i skupna fotografija te su identificirani ti prvi osnivači, ali među njima nema najpoznatijih članova HSS-a. Nema na njoj ni dr. Rudolfa Bičanića, pokretača brojnih Sloginih akcija, ali ni Dragutina Totha ni Ljudevita Tomašića. Ivica Šute misli da je razlog ovom prikrivanju glavnih aktera politika, a možda je to i razlog zašto nikada i nigdje ne nalazimo ime Ivana Kovačića ali niti Rudolfa Bičanića do vremena kada je Hrvatska seljačka stranka postala dominantan politički, gospodarski, socijalni i društveni faktor u Hrvatskoj, 1939. godine.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Tema broja / Topic

Izabrani primjeri poplava u srednjoj i
jugoistočnoj Europi (19. – 21. stoljeće)
Selected examples of floods in central and southeast Europe
(19th-21st century)

Volumen XVII. / Broj 17
Zagreb – Samobor 2021.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnik / Co-publisher:

Ekohistorijski laboratorij Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska
www.ffzg.unizg.hr; <http://ckhis.ffzg.unizg.hr/>

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Močanin,
Hrvoje Petrić, Drago Rokсандić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute, Žiga Zwitter

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Rokсандić – president/predsjednik (*Zagreb*), Daniel Barić (*Sorbonne-Paris, Francuska*), Marija Benić Penava (*Dubrovnik*), Slaven Bertoša (*Pula*), Zrinka Blažević (*Zagreb*), Tatjana Buklijaš (*Auckland, New Zealand*), Ljiljana Dobrovšak (*Zagreb*), Goran Đurđević (*Požega*), Josip Faričić (*Zadar*), Borna Fürst Bjeliš (*Zagreb*), Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (*Zagreb*), Paul Hirt (*Tempe, SAD*), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Silvije Jerčinović (*Križevci*), Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (*Zagreb*), Christof Mauch (*München, Njemačka*), Kristina Milković (*Zagreb*), Ivan Mirnik (*Zagreb*), Mirjana Morosini Dominick (*Washington D.C., SAD*), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*), Daniel Patafta (*Zagreb*), Hrvoje Petrić (*Zagreb*), Lajos Rácz (*Szeged, Mađarska*), Gordana Ravančić (*Zagreb*), Marko Šarić (*Zagreb*), Mladen Tomorad (*Zagreb*), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*), Milan Vrbanus (*Slavonski Brod, Zagreb*), Frank Zelko (*Honolulu, SAD*), Zlata Živaković Kerže (*Osijek*), Matija Zorn (*Ljubljana*), Ivana Žebec Šilj (*Zagreb*)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić, Domagoj Tončinić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2021.

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Print supported by Ministry of science and education of Republic of Croatia

Na naslovnici / Cover:

Poplavljeni Vukovar 1965. godine

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT – AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA

Društvo za hrvatsku
ekonomsku povijest
i ekohistoriju

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Tiskano u Hrvatskoj – prosinac, 2021.